

भाषाशुद्धि

लेखक

हिंदुहृदयसम्राट् स्वातंत्र्यवीर
विनायक दामोदर सावरकर

रिया पब्लिकेशनस्, कोल्हापूर

प्रमुख वितरक

अजब डिस्ट्रिब्युटर्स

६७८-ई, निदान हॉस्पिटलसमोर,
शाहूपुरी, २ री गल्ली, कोल्हापूर.

भाषाशुद्धि : विनायक दामोदर सावरकर

© हिमानी सावरकर

जनआवृत्ती संकल्पना : श्री. नानासाहेब गोडसे

प्रकाशक

रिया पब्लिकेशन्स

२५०, ब-३०, शीतल बंगला,
नागाळा पार्क, कोल्हापूर.

प्रमुख वितरक

अजब डिस्ट्रिब्युटर्स

६७८-ई, निदान हॉस्पिटलसमोर,
शाहूपुरी, २ री गल्ली, कोल्हापूर.
मोबा. : ९४२२४२१५०२

अक्षरजुळणी

रावजी देसाई

मुखपृष्ठ

चित्रमित्र पब्लिसिटी, कोल्हापूर.

मुद्रक

श्री ज्योतिर्लिंग ऑफसेट, कोल्हापूर.

दुसरी आवृत्ती

मे, २०१२ - २००० प्रती

किंमत

जनआवृत्ती रुपये १००/-

भाषाशुद्धि

भाषाशुद्धि

कृते म्लेच्छोच्छेदे भुवि निरवशेषं रविकुला -
वतंसेनात्यर्थं यवनचनैर्लुप्तसरणीम् ।
नृपव्याहारार्थम् स तु विबुधभाषां वितनितुं
नियुक्तोऽ भूदविद्वान् नृपवर शिवच्छत्रपतिना ॥१॥
सोऽ यं शिवच्छत्रपतेरनुज्ञाम्
मूर्धाभिषिक्तरम्य निधाय मूर्ध्नि
अमात्यवर्गो रघुनाथनामा
करोति राज्यव्यहारकोशम् ॥२॥
विपश्चित्संमतस्यास्य किं स्यादज्ञविडम्बनैः ।
रोचते किं क्रमेलाय मधुरं कदलीफलम् ॥३॥

भावार्थ- या आर्यावर्यात म्लेच्छसत्तेचा अुच्छेद करून स्वतंत्र हिंदु राज्य स्थापित केल्यानंतर श्री शिवछत्रपतींनी आपल्या विद्वान अमात्यवर्गातील ज्या रघुनाथ पंडित नामक विख्यात पंडिताला आज्ञा केली कीं यवनभाषेच्या वर्चस्वानें अगदीं लुप्तप्राय संस्कृत प्रतिशब्द दिलेला राज्यव्यहारापुरता अेक कोश करावा, - तो रघुनाथ पंडित, त्या आज्ञेनुरूप, हा राज्यव्यवहाराकोश रचीत आहे.

श्री शिवछत्रतीसारख्या अनेक थोर आणि ज्ञानी पुरुषांना संमत असलेल्या ह्या प्रयत्नास मूर्ख लोक जरी हंसले तरी त्यांस कोण भीक घालतो ? कांटे खाणाऱ्या अुंटांला मधुर अशा केळ्याची रुची ती काय असणार ?

श्री रघुनाथपंडितकृत राज्यव्यवहारकोशाचा अुपोद्घात.

भाषाशुद्धीची मूलतत्त्वे

१. गिन्वाण भाषेंतील साराचेसारा संस्कृत शब्द संभार आणि संस्कृतनिष्ठ अशा तामिळ, तेलगु ते आसामी, काश्मीरी, गौड, भिल्ल बोलीपन्थंत ज्या आमच्या प्रांतिक भाषा भगिनी आहेत त्या सत्त्वांतील मूळचे प्रांतिक शब्द हे सत्त्व आमच्या राष्ट्रभाषेच्या शब्दकोशाचें मूलधन, स्वकीय शब्दांचे भांडवल होय.
२. ह्या आपल्या राष्ट्रीय शब्दभांडारांत ज्या वस्तूंचे, विचारांचे वाचक शब्द होते वा आहेत वा निम्नितां येतात त्या अत्थाचे अुन्दु, अिंग्रजी प्रभृति परकीय शब्द वापरू नयेत. जर तसे परकीय शब्द आपल्या पूर्वीच्या ढिलायीमुळें आपल्यांत घुसले असतील तर त्यांना हुडकून काढून टाकावे. अद्यतन विज्ञानाची परिभाषा नवे नवे संस्कृत- प्राकृतोत्पन्न शब्द पाडून व्यक्तविली जावी.
३. परंतु ज्या परदेशी वस्तु अित्यादि आपल्याकडे नव्हत्या, त्यामुळें ज्यांना आपले स्वकीय जुने शब्द सांपडत नाहीत आणि ज्यांना त्यांच्या त्या परकीय शब्दांसारखे सुटसुटीत स्वकीय शब्द काढणें दुर्घट जातें असे परकीय शब्द मात्र आपल्या भाषेंत जसेचे तसे घेण्यात प्रत्यवाय नसावा. जसें : बूट, कोट, जाकीट, गुलाब, जिलबी, बुमरँग, टेबल, टेनिस अित्यादि. तथापि अशा नव्या वस्तु आपल्याकडे येतांच त्यांना कोणी स्वकीय नांवे देअून तीं रूळवून दाखवील तर अनुत्तमच.
४. त्याचप्रमाणे जगांतील कोणच्याहि परकीय भाषेंत जर अेखादी शैली वा प्रयोग वा मोड ही सरस वा चटकदार वाटली तर तीहि आत्मसात करण्यास आडकाठी नसावी.

मराठी भाषेचे शुद्धीकरण

(पूर्वार्ध)

१. गेल्या अडीचशे- तीनशे वर्षांत म्हणजे मराठी भाषेच्या ऐतिहासिक कालांत तिच्यावर बाटून जाण्याचा प्रथम प्रसंग, ती भाषा बोलणाऱ्या लोकांवर बाटून जाण्याचा प्रथम प्रसंग कोसळला तेव्हांच आला होता. अल्लाअुद्दीन खिलजीने दक्षिण देश जिंकल्यानंतर मुसलमानी धम्म हिंदु लोकांस आपले कऱ्हांत आणण्याचा दीर्घ व प्रसंगी क्रूर प्रयत्न जेव्हां करीत चालला व जेव्हां त्याच्या अन्धचंदाच्या अंधुक उजेडांत हिंदु राज्यश्रीस आपला दिवस मावळला हे स्पष्ट दिसून येऊन तिचे मुख म्लान झाले तेव्हांच मुसलमानी भाषा हिंदु भाषेसहि आपले कऱ्हांत आणण्याचा प्रयत्न करूं लागली.

मुसलमानांची अशी भाषाच नाही

२. मुसलमानांनी हिंदुस्थानांत स्वतःची अशी कोणतीहि भाषा आणली नाही. मुसलमान हे कांही अिंग्लिश लोकांसारखे अेकाच राष्ट्राचे लोक नसल्याने त्यांची सत्त्वांची मिळून मुळी अेक भाषा अशी नव्हतीच. पठाण, तुक्क, आरब, अिराणी अित्यादि ज्या अनेक जाति व राष्ट्रे वेळोवेळी हिंदुस्थानांत स्वाऱ्या करून आली त्यांच्या पुशु, अिराणी इत्यादी निरनिराळ्या भाषा होत्या. अितकेच नव्हे तर त्या भाषांत परस्पर द्वेष व तिरस्कार मराठी नि अिंग्रजी भाषांमध्ये वसत आहे त्याहून अधिक वसत होता. असे सांगतात की, महंमद पैगंबराकडे अेकदा अेक परदेशीय मनुष्य आला. महंमदाने अरबी भाषेत विचारले, ‘तू कोण ?’ त्याने पुशु भाषेत उत्तर दिले, ‘मी अेक पठाण आहे. आमचा देश अिराणच्या पलीकडे आहे.’ महंमदास त्या पठाणाचे ते कंठ्य व घोरे शब्द अैकून व ते न समजल्याने थोडीशी चीड येअून तो म्हणाला, ‘या अल्ला ! हीच ती नरकांतली भाषा !’

३. आरबी अिराणी, पुशु अित्यादि भाषांत अितके वितुष्ट असतांहि आरबी ही मुसलमानांच्या धर्मग्रंथाची- कुराणाची- भाषा असल्याने व कुराण केवळ आरबीतच वाचले जावें, अर्थ न कळला तरी, ते आरबीत वाचले जावे, अितकेच नव्हे तर त्याचें भाषांतर करणे व तें वाचणें ह्या दोन्ही कुराणवाचनाच्या स्थली विकल्प होअूं शकत नाही, त्या प्रार्थना देवास पोंचत नाहीत, असे म्हणणारे व कांही तर कुराणाचे भाषांतर करणे पाप आहे असे प्रतिपादन करणारे मौलवी अजूनहि शेकड्यांनी सहस्रांनी जिवंत असल्याने मुसलमानांच्या सर्व भाषांवर आरबीचा पगडा बराच बसलेला होता. अरबस्थानांतून मुसलमान जेव्हा अिराणांत घुसले नि सर्व अिराणभर आपल्या धर्माचा फैलाव कांही तलवारीने, कांही आमिषाने नि कांही अपुपदेशानें करीत, त्यांनी अिराण मुसलमानमय करून टाकिले तेव्हां अिराणांतील कमावलेल्या पुरातन नि अिराणी भाषेने आरबी भाषेवर धार्मिक क्षेत्र सोडून इतर सर्व विषयांत आपलें पूर्ण वर्चस्व स्थापित केलें.

अखिल मुसलमानांची अेक भाषा होणें शक्य दिसत नाही

४. पश्चियन व अरेबियन या दोन भाषा आजकालच्या मुसलमानी राष्ट्रांतील मुख्य भाषा होत. मुसलमानी संस्कृतीचे हे दोन आधारस्तंभ होत. परंतु लॅटिन व ग्रीक या दोन भाषा जरी युरोपीय संस्कृतीच्या मुख्य आधार आहेत तरी युरोपची अेक भाषा आहे असें जसें म्हणतां येत नाही तसेंच मुसलमानांची म्हणून अेक भाषा आहे व होती हेहि आरबी वा पाश्चियन भाषेत त्यांची संस्कृति व्यक्त झालेली आहे म्हणून म्हणतां येत नाही. त्यांतहि पून्वीची धन्मवेडी भावना संपून आतां राष्ट्रीय भावनेचा अुदय जसजसा होत जात आहे तसतसा ज्या त्या मुसलमानी राष्ट्रास आपआपल्या राष्ट्रीय भाषेचा अभिमान आरबीपेक्षांहि अधिक वाटत आहे. तुर्कस्थानाने तर तुर्की भाषेवरील आरबी भाषेचे वन्चस्व झुगारण्याची अुघड प्रतिज्ञा केली असून शाळेतून आरबी शिकविणें बऱ्याच अंशी बंद केले आहे. अफगाणिस्थाननेहि आपलें राजकीय लिखित पश्चियन वा आरबीत ठेवण्याचे बंद करून पुस्तूंत ठेवण्यास सुरुवात केली आहे. तितकेच हेंहि खरे आहे की, ती अशी होअून सच्च मुसलमान आरबीसच आपली अेक भाषा करतील हें शक्य नाही. ही 'पॅन अिस्लामी' धन्मवेडी आशा सफळ होण्याचें यापुढे तर मुळीच चिन्ह दिसत नाही.

अुन्दूची अुत्पत्ति

५. मुसलमानांस त्यांची अशी कोणचीच अेक भाषा नसल्याने त्यांच्या टोळ्या व सैन्य जेव्हां हिंदुस्थानांत स्थिर होअू लागले व राज्ये स्थापू लागले तेव्हां तेथील लोकांच्या भाषांशी त्यांच्या टोळ्यांच्या भिन्न भाषा भेसळ होअू लागल्या. कोणत्याहि राष्ट्रास जित राष्ट्रांत राज्य चालविण्यासाठी अवश्य असणारे विचारांचे दळणवळण दोन रीतींनी करितां येते. एक तर जित राष्ट्रावर आपली भाषा लादून किंवा आपण त्यांची भाषा शिकून. मुसलमानांसारख्या मूठभर लोकांनी या देशांत पिढ्यान्पिढ्या स्थिर वसाहती केल्याने, त्यांच्यात मुख्य भरणा येथील हिंदु समाजांतील धन्मभ्रष्टांचाच असल्याने व त्यांच्या संस्कृतीत व भाषेत हिंदु संस्कृतीवर वा भाषेवर पूण वन्चस्व स्थापण्याअितकें बळ वा श्रेष्ठत्व मुळांतच नसल्याने त्यांस हिंदु लोकांचीच भाषा शिकून येथें राज्य करावें लागले. परंतु आज अिंग्लिश लोकांचे घरी चाकरी करणाऱ्या बबन्जींची भाषेच्याविषयी जी स्थिती होती अशीच स्थिती मुसलमानांनी शिकलेल्या हिंदूंच्या भाषेची झाली. बबन्जी लोकांशी बोलतांना साहेब हिंदीतच बोलतात, पण नामे विशेषणें तेवढीं अिंग्रजी दडपून देतात तसेंच मुसलमानांनी हिंदु नोकरांशी बोलतांना हिंदी भाषेत आपल्या आरबी, पश्चियन व तुर्की भाषेतील नामें व विशेषणें घुसडून दिली. त्यायोगाने जशी अिंग्रजीपासून 'बबन्जी अिंग्लीश' अुत्पन्न झाली त्याचप्रमाणे हिंदी भाषेपासून अुन्दु भाषा अुत्पन्न झाली. अुन्दु या शब्दावरूनच त्या भाषेच्या खेचरी प्रकृतीचा बोध होतो. मुसलमान लोक, प्रथम मुसलमानी सैनिक संघ, हिंदुस्थानांत घुसल्याने त्यांच्या सैन्यशिविरांत हजारो हिंदु नोकरचाकर दासदासी यांच्या संघटनानें हिंदी भाषेचा प्रचार होअून आणि त्यांतच बोलता बोलतां अरबी व पश्चियन प्रयोगांची, नामांची वा विशेषणांची भर पडून विकृत हिंदी अस्तित्वांत आली; ती 'छावणींतील हिंदी,' म्हणजेच अुन्दु हे नांव पावली. कारण अुन्दु या शब्दाचा तुर्की अन्थ लष्कर-सेना असा आहे. अिंग्लिशमध्ये 'होन्ड' हा शब्दहि त्यांचेच रूपांतर होअून घुसला आहे.

मुसलमान लोक प्रथमतः पंजाबच्या वा सिंधच्या बाजूस घुसून दिल्लीपाशी स्थिरावल्याने त्यांना तिकडे अत्यंत साधारण असलेली हिंदी भाषा अन्थात् हिंदीच्या त्या काळच्या पूव्वस्वरूपांतच शिकावी लागली. म्हणून आजकाल मुसलमान हिंदुस्थानांत जी भाषा बोलतात ती वास्तविक हिंदीच आहे. अुत्तर हिंदुस्थानांत

काशीपासून वर मोठमोठ्या ब्राह्मण पंडितांचे घरीही बायकोपोरांपर्यंत हिंदु लोकांची हिंदीच मातृभाषा असल्याने त्यांना हे सांगावे लागत नाही की मुसलमान जी भाषा बोलतात ती हिंदीच, हिंदु लोकांचीच, होय. परंतु आपल्या दक्षिणेकडे हिंदु लोक मराठी व कानडी आदि भाषा बोलत असल्याने अखादा मुसलमान केव्हा केव्हा हिंदी बोलू लागला तर आपल्यातील शेंकडों लोकांना वाटते की हीच 'मुसलमानी भाषा' होय. पण ही फार मोठी चूक आहे. 'अधर आओ, अधर जाओ' ही मुसलमानी भाषा नसून हिंदूंची हिंदी भाषा होय.

अुन्दू म्हणजे विकृत आणि म्लेंछीकृत हिंदी

६. खरे पाहतां अुन्दू ही देखील भाषा नसून हिंदी भाषेचे ते अेक विकृत रूप आहे. अुन्दूचे सच्च विभक्ती प्रत्यय, बहुतेक नामें विशेषणें, सच्च धातुसाधितें, लिंगविचार, म्हणी, वाक्यरचना, सच्च व्याकरण अगदी हिंदी आहे. केवळ तिच्यांत सूच्याला 'आफताब' म्हणतील, राज्यक्रांतीला 'अिन्कलाब' म्हणतील, गुरूला 'अस्ताद' म्हणतील. म्हणजे नामें नि कांही विशेषणें तेवढी परकीय आरबी वा पश्चियन आहेत. तींही अगदी अलिकडे मुसलमांना हिंदु संस्कृतीच्या विरुद्ध जेव्हा दुराग्रह अुत्पन्न होअूं लागला तेव्हापासून जाणूनबुजून घुसडण्यांत येअूं लागली. आतां निजामशाहीतील मुसलमानी विश्वविद्यालयांत तर अुन्दूला हिंदी भाषेपासून जितकी दूर नेववेल तितकी नेण्याचा भगीरथ प्रयत्न सुरू झालेला आहे ! परंतु हिंदी आंब्याच्या बीजापासून झालेल्या झाडाला अरेबियांतील रेतीचे कितीही खत घातले तरी तें झाड जिवंत राहील तोपर्यंत हिंदी आंब्याचेच राहणार हे अुघड आहे.

हिंदीची दुःस्थिती

७. तथापि हिंदी भाषेच्या बुडाशी हें अरेबियन रेतीचें खत घालीत जाण्याचा हा क्रम अेकसारखा चालूच राहिला तर ती हिंदी भाषा लवकरच मरणोन्मुख होअील हे अुघड आहे. पंजाबांत, अुत्तर हिंदुस्थानांत वा सिंधमध्ये हे संकट त्या त्या भाषांचा गळा कसें व किती घट्ट दाबतें झालें हें त्या त्या भाषांतून शेकडा ५० वर शब्द अरेबियन वा पश्चियन वा तुन्की पडतात व त्या शब्दांच्या तडाख्यांतून सुटण्याचा प्रयत्न करितांनाहि तिकडील पुढाऱ्यांस तो साधत नाही ह्यावरूनच अुघड होते. असे कित्येक आन्यसमाजी पुढारी आहेत की, ज्यांच्या मनांतून पंजाबी व हिंदी भाषेस या अरेबियन भाषेच्या हल्ल्यांतून वांचवावे व हिंदी भाषा पुनः 'शुद्धीकरणाने', शुद्ध

करून घ्यावी असे आहे. परंतु हे शुद्धीकरणाचे विचारही ते प्रकट करावयास गेले की त्याच अरेबियन शब्दांस शरण रिघाल्याविना त्यांस अेक वाक्यहि लिहितां येत नाही नि तेंहि पश्चियन अुलट्या लिपींत ! तिकडे हिंदु लिपी तर ठार मारली गेली ! सिंधमध्ये रामायणसार धार्मिक लोक वाचतात व गीतेची सिंधी टीका पठण करतात, पण ती पश्चियन 'अलेफ, बे, ते'च्या लिपींत ! ! नागरी व अन्य हिंदु लिपि सुशिक्षितांच्या सहस्रांत अेखाद्यालाच ओळखितां येअील, लिहितां तर अेखाद्यालाहि येणार नाही.

मराठीवरील प्रथम संकट आणि त्याचा प्रथम प्रतिकार

८. हीच स्थिती अल्लाअुदीन खिलजी दक्षिणेंत आल्यानंतर दाक्षिणात्य हिंदु भाषेची झाली असती, जवळ जवळ होतहि आली होती. परंतु श्रीशिवरायांच्या स्वराज्यस्थापनेच्या प्रयत्नानें जी हिंदु जनतेत नवजीवनाची लाट अुत्पन्न झाली तींत व त्यायोगे ही दुःसह स्थिती संपून मराठीवरचें पहिले संकट टळलें. महाराजांनीहि रघुनाथ पंडितांकरवी राज्यव्यवहार कोश रचवून, राजलिखित मराठींत ठेवावयास प्रारंभ करवून नि संस्कृत भाषेच्या अभ्यासाला अुत्तेजन देअून मराठीस मुसलमानी कचाटीतून सोडविण्याचा प्रयत्न केला. त्याचा परिणामहि हळू हळू होअून नानासाहेब पेशव्यांच्या अुत्तर हिंदुस्थानांतील पत्रांत वा अंती मोरोपंतांच्या शुद्ध, सरळ व म्लेंछ शब्दसंपत्काने अकलुषित असलेल्या सुंदर कवितेंत दिसून येणारे शुद्ध स्वरूप मराठीस लाभूं लागलें. परंतु स्वराज्यक्षयानंतर ही भाषाशुद्धीची चळवळहि पुन्हां बंद पडली. श्रीशिवरायापासून मोरोपंतापर्यंत मराठीतून मुसलमानी शब्दांची अुचलबांगडी करण्याचे प्रयत्न चाललेले असतांही तींत राजकीय व व्यावहारिक विषयांवरील अनेक शब्द अितस्तस्तः लपून- छपून राहून गेले ते तेव्हापासून आजपर्यंत तसेच राहिले आहेत.

मराठीवर दुसरे संकट आणि त्याचा दुसरा प्रतिकार

९. मराठी भाषेवर मुसलमानी हल्ल्यानंतर परकी भाषेचा हल्ला अिंग्रजी भाषेचा झाला. परंतु पहिला मुसलमानी हल्ला परतविण्याचे श्रेय जसे श्रीशिवाजी महाराज व त्यांचे अुत्तराधिकारी यांनी संपादन केले, त्याचप्रमाणे मराठी भाषेवरील हा हल्ला परतविण्याचें श्रेय घेअून निबंधमालांकारांनी स्वतःच मराठी भाषेचे शिवाजी ही अन्वयक पदवी संपादिली. शास्त्रीबोवांनी जागृत केलेल्या स्वराष्ट्राभिमानाचें पाणी